

A MAGYAR KÖZÉPKORI EPIGRÁFIÁKUTATÁS TÁRGYA, KUTATÁSI PROGRAMJA ÉS EREDMÉNYEI

VÁRADY ZOLTÁN

KIVONAT: A tanulmány ismerteti a középkori epigráfia vizsgálati területét, hangsúlyozva e szakterületnek az ókori epigráfiától való elkülönülését, s megállapítja időbeli határait. Magyarországon az államalapítástól a török hódoltság kezdetéig (esetleg a 16. század végéig) terjedő időt tekintjük kutatandó korszaknak, a vizsgálandó anyagot pedig a tárgyakon, történelmi emlékeken található feliratok képezik. Az epigráfia jelentőségét az adja, hogy a feliratok külső képe, a betűk típusai, kapcsolásai, rövidítésrendszerei, kivitelezése egy-egy kora jellemzők, így keltezési lehetőséget hordoznak.

A tanulmány a középkori epigráfia kutatási programján belül kiemeli, hogy a történelmi Magyarország területéről kell a gyűjtést elvégezni. Az epigráfiai vizsgálatba más íráshordozók bevonása is szükségessé válik. Egy országos szakmai műhely megteremtése mellett a középkori epigráfia témájának megismertetésére országos és nemzetközi workshopok, szakmai konferenciák keretében nyílna majd mód.

A tanulmány bemutatja a címben jelzett korszakban használt betűtípusok – a román kori és korai gótikus, a gótikus maiuscula, a gótikus minuscula és a humanista capitalis feliratok – eddig megállapított időhatárait, végül rátér a feliratok néhány formai és tartalmi jellemzőjének ismertetésére, illetve a felirat-rekonstrukció lehetőségeire.

KULCSSZAVAK: középkori epigráfiai kutatási program, románkori, korai gótikus, gótikus maiuscula, gótikus minuscula és humanista capitalis feliratok

A középkori epigráfia vizsgálati területe

Az epigráfia, amely magyarul felirattant jelent, a történeti segédtudományok egyik legrégebbnek tekinthető ága. Az ókori epigráfiai kutatások évszázados múltra tekintenek vissza. A közismert betűtípusokkal írt római feliratok nélkülözhetetlen történeti források, tartalmuk feldolgozása e segédtudomány feladata.¹

A középkori epigráfia elnevezés jelzője azért fontos, mert jelzi e szakterületnek az ókortudománytól, a klasszikus régészettől elkülönített voltát s lehetővé teszi időbeli határainak megállapítását.

Hazánkban az államalapítástól a török hódoltság kezdetéig (esetleg a 16. század végéig) terjedő időt tekintjük kutatandó korszaknak, a vizsgálandó anyagot pedig a tárgyakon, történelmi emlékeken található feliratok képezik: ezek széles skálára terjednek ki a szokásos íróeszközökkel szokványos íráshordozókra írt szövegek kivételével. Az utóbbi területtel a legközelebbi rokon segédtudomány, a paleográfia foglalkozik. A kettő között persze nehéz merev határt húzni, akárcsak a pecséteken, pénzeken látható feliratok esetében. Ezek a szfragsztika és a numizmatika körébe tartoznak ugyan, mégsem maradhatnak az epigráfia látószögén kívül. Az epigráfia az említett három történeti segédtudománnyal és a kronológiával áll a legszorosabb kapcsolatban, de a tárgyakhoz való kötődése révén a régészettől és a tárgyi ábrázolások stíluselmzését végző művészettörténettől sem lehet teljesen független.

A paleográfiának is fontos felismerése, hogy a feliratok külső képe (ductusa), a betűk típusai, kapcsolásai, rövidítésrendszerei, kivitelezése (tractatiója) egy-egy korra jellemzőek, így keltezési lehetőséget hordoznak.² Ez adja az

1 Ld. a CIL sorozatát vagy a RIU köteteit.

2 Hajnal 1921, 102–160., Mezey 1964, 21–15.

epigráfia jelentőségét is, viszont a vizsgálat közben filológiai problémák is felmerülhetnek. Tehát a rokonítható történeti segédtudományok e ponton találkoznak a nyelvtudomány területével, hiszen a feliratok, szövegek nyelve, stílusa is meghatározó fontosságú a középkori epigráfia vizsgálati körének behatárolásakor. A tartalmi vizsgálat is fontos, de első lépésben a betűk – mégpedig a hazai kultúránkat alapvetően meghatározó latin betűk – formaváltozásait kell nyomon követni. Az arab betűs török, a cirill betűs szerb, a héber betűs zsidó és a rovásírásos székely-magyar feliratok nem tartoznak tárgykörünkhöz, mivel ezek másirányú felkészültséget igényelnek³. A középkori latin betűs epigráfia ezzel szemben valamennyi latin betűt használó felirattal, tehát nálunk a középkori és humanista latinság, illetve elvétve a német és a magyar, esetleg szlovák és horvát nyelv feliratos emlékeivel foglalkozik, amelyeken néhol görög betűs rövidítések is előfordulhatnak.⁴

A középkori latin betűs epigráfia kutatási területének pontos tisztázásához közelebb visz, ha áttekintjük a feliratok létrejöttének körülményeit.

Az epigráfia szempontjából a vésővel, késsel, hegyes szerszámmal írt feliratok a fontosak, de ide tartoznak az öntött betűk is, amelyek más technikát kívánnak, főként, ha az íráshordozóval azonos anyagúak és annak felületéből kidomborodnak. A betű ezenkívül lehet festett és karcolt is. A vésés is kétféle típusú, a domború írás esetében a betűk környezetét, háttérét kell mélyíteni.⁵

Íráshordozóként a legkülönbözőbb anyagok jönnek számításba, mint a kő, téglá, kerámia, üveg, textília, fémek, fa stb., a felsorolás itt nehezen lenne lezárható.

A következő, kevésbé használható szempont az írás típusa. Itt a fent említett nyelvek szerinti felosztáson kívül a paleográfiai kategóriák közül főként a monumentális írás, de a festett vagy karcolt feliratoknál a textuális és a kurzív írás is az epigráfia keretébe tartozhat.⁶

3 A pécsi *cella trichora* 12. századi falfestésének arab (kúfi) felirata díszítő célzatú. Díszítő célú arab írott anyag a kisleliratokon (gyűrűk stb.) is előfordulhat.

4 Kloos 1980, 39., Kubinyi 1986. 45., A szakolcai vitézi sírkő szláv (szlovák) feliratos (MNM), Tóth M. 1974. 44.

5 Kloos 1980, 54.

6 Mezey 1964, 27., Kubinyi 1986, 50.

További lehetőséget nyújt a paleográfiai elnevezésekkel jelzett betűformák szerinti kategorizálás, itt a Karoling írásreformot követő időszak betűtípusainak vizsgálata végezhető a változások nyomon követésével a reneszánsz korszakig, tehát az antiqua formától a gótikus típusokon át a humanista írásfajtáig.⁷ Az utóbbiak állandósulása miatt a későbbi időszakban ez a fajta kategorizálás értelmét veszti.

Miként valamennyi nyugat-európai eredetű szellemi, művészeti stílus hatást gyakorolt a magyar kultúra fejlődésére, úgy a latin nyelvű írástípusok változásai is nyomon követhetők Magyarországon. Egyelőre csak a kőemlékek feliratainak vizsgálata történt meg, de az európai stílusváltások iránti fogékony-ságot ez alapján is kitűnően érzékelhetjük.

A középkori epigráfia kutatási programja

Feladatunk a szakirodalomból az adatbázis építésének elkezdése, majd állandó bővítése. Közben a feliratos emlékek pontos dokumentációit tartalmazó adattár építése, az adattár állandó bővítése is szükséges. Ez a munka a múzeumi nyilvántartások helyszíni áttekintésével egészítendő ki. A hangsúlyt a fővárosi gyűjtemények feliratos kőanyagára kell helyezni, az adattár összeállítása, a betűtípusoknak a rajzok alapján való vizsgálata, a pontosan keltezhető feliratok ábécéjének elkészítése mellett.

1. A kőemlékek gyűjtését a Dunántúlon és fővároson kívül országos szintre kell kiterjeszteni, hogy az epigráfiai elemzést legalább a mai Magyarország területén található emlékanyagra támaszkodva lehessen elkészíteni. Utána a történelmi Magyarország területéről kell a gyűjtést elvégezni. Ez a munka nagyon hosszú időt vesz igénybe. Ebben együtt lehetne működni szlovák és román (esetleg osztrák és horvát) kollégákkal, akik ezt a gyűjtőmunkát hazájuk középkori történelmi forrásait kutatva már régebben elkezdték. Náluk ez a kutatás nemzetstratégiai kérdés⁸.

⁷ Kloos 1980, 123–156., Kubinyi 1986, 51–56.

⁸ 2002–2008 között többnyelvű európai paleográfiai szakszótár készítése: *Vocabularium* 2008.

2. Jelenleg a kandidátusi disszertációmban⁹ vizsgált dunántúli (159 db) és az ösztöndíj keretében gyűjtött fővárosi (290 db) feliratok mellett további 167 felirat áll rendelkezésre. A kőanyagról készült fényképfelvételek főként a Magyar Nemzeti Múzeum, a volt Forster Központ (Kulturális Örökségvédelmi Hivatal) és a Budapesti Történeti Múzeum fotótárának anyagából származnak, ezt a Szépművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria felvételei egészítik ki.
3. Az epigráfiai vizsgálat nem korlátozódhat a kőfeliratokra, más íráshordozók bevonása is szükségessé válik. Az ezeken olvasható feliratok betűtípusainak időhatárai egymástól és a kőfeliratok vizsgálata alapján megállapítottaktól is mutatnak eltéréseket, amelyek ugyan nem számottevők, de a betűtípus használatának hazai időhatárait pontosítják. A falfestmények és falképek feliratainak gyűjtését a jövőben is folytatni kell, hiszen ezek nagyságrendje a kőfeliratokéhoz hasonló.
4. Miután kutatatlan segédtudományról van szó, fontos feladat az epigráfia iránt érdeklődő szakemberek tájékoztatása az elért eredményekről, regionális és országos folyóiratokban való publikálás által. A PTE IGYK kiskönyvtár-sorozatban eddig részenként megjelentetett disszertációm egységesített (esetleg idegen nyelvű) közlése is megoldandó, akárcsak a további gyűjtő- és elemző munka eredményeinek kötet formájú közzététele. A középkori epigráfia témájának megismertetésére országos és nemzetközi workshopok, szakmai konferenciák keretében nyílna majd mód.
5. A latin nyelvi előképzettséggel rendelkező egyetemi hallgatók, fiatal szakemberek latin nyelvi, történeti segédtudományi, középkori epigráfiai képzése (esetleg doktorkola keretében) és bevonása is szükséges lenne, hogy a jövőben lehetségessé váljék egy országos szakmai műhely megteremtése. A Magyarságkutató Intézetnek az a törekvése, hogy bevonja az íráskutatás területébe a középkori epigráfiát is, ebbe az irányba mutathat.

(magyar kifejezések minden címszónál), 2012-től: a CIS kiadása keretében workshopok rendezése, tanulmánykötetek kiadása: *Latinská epigrafia* 2014 (264 s.); Doroftei 2013, Albu 2014, SUC SH 2017. Burgenland esetében Zimmerl 1953-ban megjelent kötete szolgálhat kiindulási pontként.

9 Várady 1994.

A középkori epigráfia kormeghatározási eredményei

A románkori és korai gótikus feliratok¹⁰

Az első feliratokat a 11. századtól kezdődő román korszakban, a magyar állam-alapítást követően, az írásbeliség terjedésének idején alkották, de a ligatúrák, enklávék (egybeírt, illetve egymásba írt betűk) és az egymás szarát keresztező betűk Európában divatos használata nem volt jellemző.

Ritka a csupán római eredetű antiqua betűket alkalmazó felirat, hiszen a képet néhány unciális (kerekded) betű is színesíti, de az antiqua dominanciája egyértelmű ebben a korszakban, pl. az ún. pécsi „Jákob-kő” az 1170–1190 körüli időkből.¹¹

A fenti típus mellett jelentkezik az a korai gótikusnak meghatározható csoport, amelynek betűi között már több unciális forma is megjelenik. Az antiqua és unciális formakeveredés mértéke azonban nem mindig segíti elő a korszakhatárok biztosabb megvonását. Ennek oka jórészt a pontos dátumhoz köthető emlékek szinte teljes hiánya. Erre példa Apollinaris székesfehérvári sírlapja antiqua és unciális betűivel, szintén a 12. századból.¹²

A kőemlékek meghatározása a művészettörténeti szakirodalomban az ábrázolások stílusjegyei alapján történt. Nehezítik a keltezés a központilag képviselt stílus helyi utánezatai, mert ezek technikailag néha alacsonyabb fokon próbálták meg követni az uralkodó irányzatot, s így érdekes variánsokat hoztak létre.

Az említett okok következtében így egyrészt egymáshoz hasonló írásképpel rendelkező, megformálásukban rokon feliratok időben távolabb eshetnek egymástól, másrészt egy időből származó feliratok jelentős eltéréseket mutathatnak. Ezt illusztrálják az esztergomi Porta Speciosa 1190 körüli korai gótikus

10 Várady 1999a, 71–84. A betűtípusok ismertetését és a téma bibliográfiáját tartalmazza.

11 Szőnyi 1906, 3., 211–212., 216–217., 221.; Ák-kat. 1978, 143–144. (65. kat. sz.: Tóth Melinda); Marosi 1984a, 67.; *Pann.Reg.* 1994, 145–147. (1–74. kat. sz.: Tóth Melinda).

12 Kolba 1962, 111–123.; Lóvei 1980, 213.; Marosi 1984a, 223.; Takács 1988, 127., 128.

feliratai¹³ és Imre király *antiqua* betűs oltáradományozó táblája Zircről, amelyet 1196–1204 közé kelteztünk.¹⁴

Mindenesetre a román korszak feliratstílusát Európához hasonlóan Magyarországon is 1000 utántól számíthatjuk, de a kőfeliratok tanúsága szerint a 13. század közepéig (1245 körül) húzódnak állapíthatjuk meg, ami mintegy száz évvel hosszabb időtartamot jelent Európához képest. Igaz, hogy a korai gótikus stílus jól látható módon a 12. század harmadik negyedétől, konkrétan 1165 körül jelentkezik a vörsi határkövön,¹⁵ tehát az európai normát ismét követve, ez azonban újra a 13. század harmadik negyedéig (1262 körül) nyúlik, mintegy fél évszázaddal tovább tart, mint a tőlünk nyugatra fekvő területeken.

A királyi pecséteket és pénzeket tekintve a román korszak kezdete azonos a kőfeliratoknál jelzettel, de azoktól eltérően a román és a korai gótikus stílus párhuzamossága nem jellemző, sokkal élesebb az elhatárolódás. Ez a korszakhatár pedig I. Imre és II. András uralomváltásánál, tehát a 13. század elején (1205 körül) határozható meg¹⁶. A korai gótikus korszak időtartamát a pecséteknél II. András és IV. Béla uralkodási éveiben határozhatjuk meg, tehát 1270 körüli időpontot állapíthatunk meg zárásként, s ez összhangban van a kőfeliratokkal.¹⁷

Az ismertebb falképek közül a feldebrői templom Káin-jelenetes névfelirata bizánci hatást tükröz, ami összevág a keleties-bizáncias alaprajzzal és ikonográfiai megoldásokkal.¹⁸ A képet a 12. század utolsó negyedére, tehát III. Béla korára keltezik, s mivel a korai gótikus íráskorszakban bizonyos területeken jellemző a

13 Genthon 1959, 91.; Kolba 1962, 114.; Marosi 1984a, 32., 36., 166–167., 169.; Marosi 1984b, 346–351., 353–354.; Marosi 1994, 154–158.; *Pann.Reg.* 1994, 159–170. (1–82. kat. sz.: Boda Zsuzsanna – Marosi Ernő – Tóth Sándor – Horváth István – Takács Imre).

14 Dax et al. 1972, 266–267.; Marosi 1984a, 123., 170. kép.; *III. Béla eml.* 1981, 74.; Marosi 1984b, 346–351., 353–354.; Albu 2014, 238–239.

15 Hampel 1890, 127–132.; Bogyay 1941, 88–93.; Genthon 1959, 367.; Tóth 1990, 151., 166.

16 Dóry 1917, 17.; Bartoniek 1924–25, 15., 17.; BTM Kgy.66. 1878.

17 BTM K.gy. 66. 1887/1–2, 66. 1881; Szentpétery 1916, 4–7., 120.; Bartoniek 1924–25, 22., illetve BTM K.gy. 66.1891/1–2; MOL Pm.gy. 29/1–2; Bartoniek 1924–25, 23.; BTM K.gy.66. 1892/1–2; MOL pm.gy.31.; Bárczay 1897. 157.; ELKH BTK MKI pgy.1169.; Takács 2012, 106–125.

18 Forster Központ, Fotótár 124385; Radocsay 1954, 137–138., IX.tábla; Tóth 1974, 27–37., 23. kép; Radocsay 1977, 133., 4. kép.

bizánci hatású betűk feltűnése,¹⁹ ezt a feliratot is ebbe a kategóriába sorolhatjuk, annak ellenére, hogy a falképeket művészettörténetileg a román kori alkotások között tartják számon.²⁰ Hasonló gondot jelent a hidegségi freskófeliratok besorolása, mert itt a képeket a művészettörténet 13. század közepének és késő román stílusúnak határozza meg.²¹ Betűi között nagyrészt valóban *antiqua* formákkal találkozunk, de az unciális *N* használata az *antiqua N* mellett a *Johannes* szóban a korai gótikus írásstílus jellegzetessége.²² A süvétei (Šivetice, Szlovákia) Margit-legenda-ábrázolás felirata viszont egyértelműen korai gótikus, a falképet a művészettörténet a 13. század harmadik negyedére keltezi.²³

A gótikus maiuscula feliratok²⁴

A dunántúli feliratos köemlékek először csak a 14. század első harmadában mutatnak gótikus maiuscula betűket. Országos szinten ennél jóval korábbi kezdő időpontra kell gondolnunk, ezt jelzi egy 1289-es évszámú budai sírkőtöredék,²⁵ valamint az aranyosgerendi (Luncani, Románia) két felirat (1290, 1299) is.²⁶ Igaz, az új írásstílus valóban csak a 14. század első harmadától terjed el, s a század végéig folyamatosan nyomon követhető az 1400 körüli időpontig.²⁷ Legkorábbi pontosan keltezett dunántúli feliratunk Miklós bán fia Miklós mester 1346-os segesdi sírkövén látható,²⁸ az egyik legkésőbbi, de szépen kivitelezett feliratot Pál bátai apát 1377-es sírkövén olvashatjuk.²⁹ A maiuscula provinci-

19 Kloos 1980, 129.

20 Tóth 1974, 27–37.

21 Radocsay 1954, 146., I. tábla; Csatkai 1956, 532.; Tóth 1974, 67., 70.; Radocsay 1977, 138., 5. kép.

22 Kloos 1980, 127.

23 Radocsay 1954, 210–211., XXXIII.tábla; Tóth 1974, 84–85., 70. kép; Radocsay 1977, 163.

24 Várady 2000a a téma részletes elemzésével.

25 Gyürky 1984; Lóvei–Varga 1987, 334., 339.

26 Orbán 1871, 130–131.; Entz 1952, 147–149., XXVI. t. 1.; *MMTö* 1987, II. 77. kép; Kubinyi 1986, 58–59.; Entz 1994, 96., 28–29. kép; Doroftei 2013, 145–149.

27 Lóvei–Varga 1987, 334., 339; Gyürky 1984, 247–252.; Vernei-Kronberger 1939, 29.

28 Lóvei–Varga 1987, 334–335., 176. kép.

29 Lóvei–Varga 1987, 334–335., 463., 171. kép.

ális formáját Dörögdi Pál 1360-as évszámú taliándörögdi sírköve mutatja.³⁰ Felső korszakhatárát talán Comói Zacharias budai sírkövének háttérmélyítéssel maiusculái jelzik, a köemléket 1400 körüli időpontban készültnek tartják.³¹

Európában 1230 után kezdődik a gótikus maiuscula korszaka. Hogy a betűtípus íráskezdetek nálunk is korábbra tehető a kőfeliratokon tapasztaltnál, jól jelzi V. István (1270–72) kettős pecsétjének felirata. A típus egészen Zsigmond koráig divatos, 1389-es és 1400-as pecsétjén is ez látható.³²

A falképek gótikus maiuscula betűtípusú feliratai közül a cserkútin 1334-es évszámot olvashatunk,³³ a szepesdaróci (Dravce, Szlovákia) római katolikus templom feliratos falképeit a 14. század elejére és első felére,³⁴ a zselizi (Želiezovce, Szlovákia) Veronika kendője-freskót nagyjából az 1380-as évek végére, illetve a századvégre keltezik.³⁵ Mindenesetre a pontosan datált bántornyai (Turnišče, Szlovénia) freskók 1383-as és 1389-es évszámúak, de – bár az apostolok maiusculás írásszalagot tartanak – részben már gótikus minuscula feliratúak.³⁶

A fenti íráskorszak kezdete tehát némileg későbbi az Európában tapasztaltnál, de vége nagyjából egybeesik azzal. A tekintetben is követhető az európai hagyomány, hogy a betűtípus divatja a következő században a pénzeken tovább él, a gótikus minuscula nem váltja fel. Mátyás garasán, de még II. Ulászló tallérveretén is szabályos gótikus maiusculákat látunk, így a pénzek tűnnek

30 Várady 1984, 105–121.; Lövei–Varga 1987, 335., 462.; Várady 1999b, 178–179., 1. kép.

31 Szendrei 1902, 399.; Forster 1905, 154., 162.; Horváth 1932, 16.; Vernei-Kronberger 1939, 29.; Radocsay 1971, 477..

32 Kloos 1980, 131.; BTM K. gy. 66.1900, 66.1903/1–2; MNL OL D1 610, D1 825, illetve BTM K.gy. 66.1989; MNL OL pm. gy. 74, BTM K.gy. 66.1991; MNL OL D1 2052.

33 Forster Központ, Fotótár 114378; Radocsay 1954, 127.; *MMTö* 1987, I. 121. (Marosi Ernő), II. 225. kép.

34 Forster Központ, Fotótár 5381; Radocsay 1954, 219–220., XXV–XXVI. tábla; Radocsay 1977, 168–169., 85. kép; Prokopp 1983, 184., Fig. 92.; *MMTö* 1987, I. 347. (Prokopp Mária), II. 216. kép.

35 Forster Központ, Fotótár 2610; Radocsay 1954, 240.; LXVI. tábla; Prokopp 1983, 192–193., Fig. 88.

36 Forster Központ, Fotótár 124301, 2516, 124292, 124287; Radocsay 1954, 112–113., LXXXIX–XCIII. tábla; *MMTö* 1987, I. 483. (Végh János); Marosi 1989, 42., 43., 104.; 53., 56–59. kép.

e típus használatában a legkonzervatívabbnak.³⁷ Megjegyzendő azonban az a tény is, hogy az európai korszakhatárok ellenére Zsigmond 1435-ös harmadik kettőspecsétjén³⁸ és császári titkos pecsétjén³⁹ még szintén gótikus maiuscula betűket formáltak, akárcsak Albert király 1438-as felségpecsétjén⁴⁰ és I. Ulászló 1444-es új pecsétjén.⁴¹

A gótikus minuscula feliratok⁴²

A gótikus minuscula betűtípusát Európában a Karoling minusculából fejlesztették ki, s már a 14. század elején megjelenik francia és német sírfeliratokon 1304-ben és 1320-ban.

Európai elterjedése kezdetén még használnak verzális betűket (tehát a kisbetűs írás nagybetűit), később ez a 15. század közepéig eltűnik. Nagybetűként inkább a gótikus maiusculát, majd a 16. századtól a fraktúr írás verzálisait használták. Párhuzamot találunk az általános európai és a magyar köemlékeken abban, hogy a gótikus minuscula feliratokban ritka a verzális használata. A fraktúr elterjedése az írásbeliség széleskörűvé válásával, az írott formák megjelenésével függ össze, s a gótikus minusculából a bastardán keresztül fejlődik ki. Első megjelenése a 16. század elejére tehető, a század közepén felváltja a gótikus minusculát a német nyelvterületen, s általánossá válik. Másutt, így nálunk is, inkább a reneszánsz írásfajták terjednek el.

A köfeliratok esetében az új íráskorszakot jelző egyik legkorábbi gótikus minusculás emléküink egy buda-margitszigeti sírkőtöredék, amely bár nem teljes bizonyossággal, de 1368-ra keltezhető.⁴³ Nagyjából egykorú vele a győri Salamoni Bereck-féle kettős síremlék, amelyen 1364-es halálozási évszám ol-

37 C.N.H. II. 213a és 266. tétel; Sey–Gedai 1973, 43., 44. tétel, 38–39. és 45. kép; Unger 1974–76, 550., 626. tétel; Huszár 1979, 695., 793. tétel; Kloos 1980, 133.; Soós 1998, 92., 98.

38 BTM K.gy. 66.2013; ZSK-kat. 1987, II. 25–26. (Zs.20. kat.sz.: Bodor Imre)

39 BTM K.gy.66.2015; MNL OL, Dl. 1229; ZSK-kat. 1987, II. 24. (Zs.18. kat.sz. Bodor Imre)

40 BTM K.gy. 66.2019; MNL OL, Pm.gy. 90. sz.; ZSK-kat. 1987, II. 27. (Zs.24.a kat. sz.: Bodor Imre)

41 Döry 1918–21, 32.

42 Várady 1999c a téma részletes elemzésével.

43 Radocsay 1971, 470.; Engel–Lóvei 1992, 49–51., 1–5. kép.

vasható.⁴⁴ A gótikus minuscula divatjának felbukkanása a budai és a dunántúli emlékek alapján 1365–1370 közé keltezhető, majd a 80-as évektől kezdve válik szélesebb körben népszerűvé. A stílusváltás idejének okai egyelőre ismeretlenek. E betűtípus a következő évszázadban is őrzi közkedveltségét. Ezt a típust ismerhetjük fel a cseszneki vár 1424-es építési feliratán is.⁴⁵ 1428 és 1445 között cezúra mutatkozik a dunántúli anyagban, de még a 16. század elején is találkozunk két provinciális variációjával az 1508-as évszámú simontornyai ablak-szemöldökkövön⁴⁶ és Zathai János kanonok 1524-es évszámú somogyvári kriptafedőlapján.⁴⁷

A háttérmélyítéses variációk megjelenése a 15. század elejére tehető. Szép példa erre Szécsi Miklós 1428-as és felesége, Garai Ilona 1441-es évszámú szentgotthárdi sírköve.⁴⁸ 1441 és 1462 között itt is hiányzik a pontosan keltezett emléken, innentől azonban a század végéig folyamatosan használják. Egyéni kivitelezésű provinciális jellegű betűket mutat Márton mester és felesége 1492-es évszámú tatai sírkőfelirata.⁴⁹

Az ország nyugati szegélyén jelentkező német nyelvű feliratok a késői gótikus minuscula, illetve a fraktúr írás formáit mutatják. Időbeli megjelenésük 1460 körülre tehető, s 1530 tájáig kísérhetők figyelemmel, 1510-től alkalmazták a fraktúr formát. Csekély számú fraktúr emlékünkből a német területekkel összhangban jelenik meg. Ezt a típust látjuk Jurisics Ádám és Anna kőszegi sírkövén is, amelyen 1538-as évszám olvasható.⁵⁰

A királyi pecséteken a gótikus minuscula 1386-tól kezdi felváltani a maiusculát, s Mátyás uralkodásának végéig használatban marad. Az általa

44 Vernei-Kronberger 1939, 22.; Lővei-Varga 1987, 463, 592.; *MMTö* 1987, II. 632. kép.

45 Dornyay 1927, 229.; Genthon 1959, 281.; Héjj 1959, 135–139., XV. T. 3.; LAHU 1988, 154–155.

46 Genthon 1959, 292.; Horler 1979, 43.; Horler-Tabajdi 1987, 12., 18., 26.; LAHU 1988, 372–373.

47 Dornyay-Vigyázó 1934, 62.; Entz-Gerő 1958, 167.; Genthon 1959, 149.; Balogh 1973, 209., 335.

48 Zlinszkyné 1981, 370–373., 376.; Valter 1981, 68.; Engel-Lővei-Varga 1986, 230–231.; Lővei-Varga 1987, 588, 695.; LAHU 1988, 391–392.

49 Révhelyi 1938, 24., XII. T.; Tóth 1964, 169. ; LAHU 1988, 301.; Várady 1999c, 71–72., 120.

50 Chernel 1875, 128–132.; Csoma 1887, 4.; Várady 2000b, 92–93., 96–97.

használt tizenhatféle pecséten (4 kivétellel) gótikus minusculás feliratot olvashatunk.⁵¹ A típus, mint fentebb látható volt, pénzeken nem jelenik meg. Mindenesetre fém íráshordozón, a zárai (Zadar, Horvátország) Szt. Simeon-szarkofágon 1380 körül már szintén előfordul, bár a gótikus maiusculával együtt szerepel.⁵²

A falfestmények közül kiemelkedő az 1317-es évszámot viselő szepeshegyi székesegyházi alkotás, amely Károly Róbert király felvidéki győzelmeinek emlékére készült. Nemcsak stílusában tükröz idegen (olasz) hatást, hanem az új betűtípus megjelenése is feltűnően modern műre utal, hiszen minden előzmény nélkül bukkan fel, s hosszú ideig nem is találkozunk párjával. Újabban Juraj Šedivý, részben a restaurátori véleményekre, valamint a nagyon szokatlan betűformákra is hivatkozva, 19. századi, anakronisztikusan historizáló hozzátételként értelmezi a feliratokat.⁵³ Igazolhatóan csak ötven évvel később terjed el ez a típus, s a falfestmények és falra karcolt feliratok tanúsága szerint feltehetően a 15. század első felében volt divatos.

A gótikus minuscula feliratos veleméri freskókat feliratuk korábbra keltezi (1378) a fent bemutatott bántornyai freskóknál,⁵⁴ a már említett zselizi freskón kívül a további ott levő falfestményeket (Becsei Vesszős György különítele) 1388 utánra.⁵⁵ Feltehetőleg 14. század végiek a csetneki (Štítinik, Szlovákia) freskók gótikus minusculás feliratokkal ellátott egyes részletei,⁵⁶ 1392-es évszámú a mártonhelyi (Martjanci, Szlovénia) templom felirata.⁵⁷ A sort a 15. századi emlékekkel folytathatjuk, a szalonnai falfestmények 1426-os dátumúak.⁵⁸ Az 1416 és 1426 között épült ozorai várkastély festett erkélyfalára gyakorlasként

51 Kumorovitz 1932, 5–19.

52 Czobor 1901, 155., 158.; Gerecze 1898, 50–52., 54., 56., 58.

53 Šedivý 2008, 54–61. obr. 2–3.

54 Forster Központ, Fotótár 5535, 7886, 75828; Radocsay 1954, 231–233., LXXXV–LXXXVIII. tábla; Radocsay 1977. 172., 36–36., 38. kép; Marosi 1989, 40., 102–103.; 9–10., 18., 20., 27. kép.

55 Forster Központ, Fotótár 2598; Radocsay 1977, 178–179., 91. kép; Véghe 1984; *MMTö* 1987, I. 215., 533., 598. (Wehli Tünde, Marosi Ernő, Prokopp Mária), II. 1289. kép.

56 Forster Központ, Fotótár 39436; Radocsay 1954, 127–128.; Prokopp 1983, 148–149., Fig. 67.

57 Forster Központ, Fotótár 124616, 2498; Radocsay 1954, 175–176., XCV–XCVII. tábla; Radocsay 1977, 151–152.; Marosi 1989, 40–41., 103.; 97., 111., 113–114., 119., 121–122. kép.

58 Forster Központ, Fotótár 124766, 124769; Radocsay 1954, 212., CV.tábla; Radocsay 1977, 164., 26. kép; *MMTö* 1987, I. 613. (Sz. Eszláry Éva), II. 1401. kép.

szintén minuscula betűket karcolgattak,⁵⁹ s a soproni Szent Jakab-kápolna fal-festményein is bekarcolt minuscula feliratok örökítették meg az ott járók nevét 1437-ben és 1440-ben.⁶⁰ Ennél is későbbinek, a 15. század második feléből származónak határozták meg azokat a , festett minuszkulás feliratokat, melyek a besztercebányai (Banská Bystrica, Szlovákia) Mária-templom (vártemplom) valójában csak a 15. század elején befejezett boltozatú Borbála-kápolnájának konzolalakjai alatt olvashatók.⁶¹

A fentieket összegezve elmondható, hogy a leírt fejlődésmenet teljes összhangban van az európai normákkal, például Alsó-Ausztriában is 1394 és kb. 1520 közé tehető a gótikus minuscula korszaka.⁶²

A humanista capitalis feliratok⁶³

A humanista, másként reneszánsz capitalis kialakulása Itáliához kötődik, mind a korainak nevezett, mind pedig a klasszikus antik előképet követő formáját tekintve. A humanista capitalis német területen csak a 15. század végén és csak korlátozottan terjedt el, ott sokkal jellemzőbb az úgynevezett korai típus mellett a gótikus minusculának és származékainak továbbélése.

Magyarországon ezzel szemben az itáliai típusú humanista capitalis már nagyon korán, 1464-ben megjelenik Mátyás aranypecsétjén, majd Vetési Albert 1467-es félpillérfőjén.⁶⁴

Az uralkodói pecséteken Mátyás után végleg uralkodóvá válik, a pénzekre pedig II. Ulászló uralkodása alatt, a 16. század elejétől szorítja ki az előző típust, a Mátyás pénzein is jellemző gótikus maiusculát.⁶⁵

59 Feld–Koppány 1987, 89–91.

60 Csatkai 1956, 410.

61 Forster Központ, Fotótár 120857; Radocsay 1954, 118–119.

62 Hornung 1966, 321. (Nr.459), illetve 158–159. (Nr.285.) a két szélső határt jelzi.

63 Várady 2002 a téma részletes elemzésével.

64 Genthon 1959, 419.; Tóth 1963, 140.; *Kat.Schall.* 1982, 561. (Kat.-Nr. 628: Balogh Jolán); *MK-kat.* 1983, 71. (608. kat. sz.); Koppány 1984, 184–186.; Mikó 2005, 209.

65 BTM K.gy. 66. 2046 ill. 66. 2050; Kumorovitz 1932, 11.; Gedai 1991, 102.

A kőfeliratok esetében a fenti 1467-es időponttól kezdve a történelmi korszakhatárt jelentő 1541-ig végig a humanista capitalis marad a legjellemzőbb típus. Egyik jellemző példája az esztergomi Bakócz-kápolna alapkövének 1506-os évszámú felirata.⁶⁶ A humanista capitalis provinciális változatai is megjelennek vidéken már a 16. század elején, s a 20-as évekig széles körben elterjednek. Eruszt Zsigmond pécsi püspök 1498-as kapucímerének felirata ezeknek egyike.⁶⁷

1500 után jelentkezik erőteljesebben a zsúfoltabb ligatúra- és enklávéhasználat, s szintén divatban marad a már jelzett korszakhatárig. A Semjén-testvérek nagykapornaki, 1520 körüli sírkőfelirata ékesen példázza ezt a típust.⁶⁸

Később azonban úgy tűnik, a központi hatás érvényesül, s a tiszta humanista capitalis válik inkább uralkodóvá.

Külön figyelmet kell szentelni a korai humanista capitalis néven említett csoportnak. A szakirodalomban korainak nevezett, gótikus reminiscenciákat hordozó formát a 15. század közepéig Európában átmeneti írásként használták.⁶⁹

Hazánkban Mátyás 1472-es magyar–cseh királyi kisebb titkos pecsétjén⁷⁰ tűnik először a korai humanista capitalis, ugyanabban az évben, amikor Vitéz János esztergomi érsek elhunyt; később az érsek sírjának figurális fedőlapját is ezzel a betűtípussal jelölték.⁷¹ A Van Eyck testvérek által használt betűk hatása besztercebányai és kisszebeni (Sabinov, Szlovákia) táblaképeinken jelentkezik.⁷² Az említett Mátyás-pecsét és a táblaképek, valamint a fenti kőemlék mellett II. Ulászló 3 dukát súlyú próbaverete is ezt a betűtípust használja.⁷³

66 Máthés 1827, S.59.f.; Balogh 1955,71; *Kat.Schall.* 1982, 669–670. (Kat.-Nr. 817: Horváth István); *MK-kat.* 1983, 77. (687a. kat. sz.)

67 Sándor 1981, 112; *Kat.Schall.* 1982, 569 (Kat.-Nr. 638: G. Sándor Mária); *MK-kat.* 1983, 71. (617. kat. sz.); Sándor 1984, 17, 71; Mikó 2005, 213.

68 Nagybakay 1978, 125.; *Kat.Schall.* 1982, 686. (Kat.-Nr. 840b: Balogh Jolán); *MK-kat.* 1983, 78. (711. kat. sz.); Koppány 1984, 216. (1541 utánra keltezi); Mikó 1986, 101. (1526–30 közé keltezi).

69 Kloos 1980, 153–154.; Kubinyi 1986, 55.; Lövei 1989, 171.

70 BTM K.gy. 66. 2041; MNL OL, Dl. 17337; Kumorovitz 1932, 12., 12. ábra.

71 Vernei-Kronberger 1939, 37.; Horváth–Kelemen–Torma 1979, 106.; *Kat.Schall.* 1982, 139–140. (Kat.-Nr. 12.a: Horváth István); Mikó 2005, 211.

72 Radocsay 1955, CLXXIV., CLXXVI., illetve CXCI. tábla; Lövei 1989, 171, 19. jegyzet.

73 Sey–Gedai 1973, 43–44. tétel, 43–45. kép; Gedai 1991, 98.

A betűtípus a 16. század első felében széles körben terjedt el Magyarországon, tehát az európai időhatárt jelentő 1520-as évek után is kedvelt forma volt.⁷⁴ A típusnak jó példája a fent említett Ernuszt Zsigmond 1488-as évszámú gyurgyeváci címerköfelirata⁷⁵ és Báthori András nyírbátori Madonnájának 1526-os évszámú, néhány korai humanista betűt mutató felirata is.⁷⁶

Míg a humanista capitalis tiszta formájának esetében közvetlen itáliai hatással lehet számolni, a korainak nevezett, jól elkülöníthető típusnál az Alpokon túli területek közvetítése tűnik valószínűbbnek.

A feliratok néhány formai és tartalmi jellemzője

A román kori antiqua, a korai gótikus, a gótikus maiuscula és a humanista capitalis betűket alkalmazó feliratokon olvashatunk időmértékes verseket, főként hexameterben és disztichonban. A gótikus minuscula betűs feliratokban ezekkel a versformákkal nem találkozunk. Jellemző, hogy Vitéz János sírköve fedőlapjának korai humanista capitalis feliratában disztichonokat találunk, míg az oldallap gótikus minuscula feliratán nem alkalmaztak verses megoldást.

Ugyancsak megfigyelhető, hogy az antik mitológia ismeretére utaló szavakat, neveket csak humanista feliratok esetében olvashatjuk, a román kori antiqua betűs és korai gótikus feliratok, bár néha antik versformákban íródtak, csak sírfelirati formulákat tartalmaznak.

Fontos megemlíteni, hogy nem csak a körfeliratoknál, hanem még az egymás alá írt sorok esetében sem esik egybe mindig a sorvég a hexameter vagy a pentameter végével. Itt valószínűleg helykihasználási szempontok játszottak szerepet. Garázda Péter római mintájú tabula ansatába véssett sírfeliratán víz-

74 Kloos 1980, 153–154.; Kubinyi 1986, 55.; Lóvei 1989, 171.; Vernei-Kronberger 1939, 37.

75 *Kat.Schall.* 1982, 572–573. (Kat-Nr.642: Balogh Jolán); Mikó 2005, 213.

76 *Kat.Schall.* 1982, 584–586. (Kat-Nr.655: Balogh Jolán); *MK-kat.*1983, 72. (632. kat.sz.), 125. (46.kép)

szintes irányban nem volt mód a sorok teljes kiírására, viszont függőlegesen bőven volt hely a szöveg vésésére. A két disztichon így nyolc sorban kapott helyet.

Amint tabula ansatával és antik mitológiai elemekkel csak humanista feliratokon találkozunk, úgy a római naptár szerinti időpontmegjelölés is főleg ezekre jellemző.

A feliratrekonstrukció lehetőségei

Az epigráfiai áttekintés után a középkori feliratok rekonstrukciójának lehetőségeiről, nehézségeiről tesztek említést, felvázolva a szövegek kiegészítésének néhány lehetséges módját.

I. A legfőbb gondot a feliratok latin nyelve okozza, így például informatikai módszerek kifejlesztése e téren csak szakember közreműködésével oldható meg. Igaz, léteznek formulák az építési vagy sírfeliratok szövegében, ezek azonban nem annyira meghatározóak, mint a római kori emlékek esetében, ahol a betűtípusok változásai sem nehezítik meg a munkát.

A középkori feliratok esetében nem csak a fent ismertetett epigráfiai stílusváltásokat kell állandóan figyelembe venni, hanem a szöveget alkotó betűk jellegzetességeivel, a különböző korszakokra jellemző megformálásukkal, a használatos rövidítésekkel, divatos tartalmi és formai jegyekkel is tisztában kell lenni, ezért epigráfiai-paleográfiai ismeretekkel kell rendelkezni. A feliratok esetleges kiegészítése tehát csak a betűtípusok ábécéinek ismeretében lehetséges, amennyiben a felirathordozón a kiegészítendő szöveg betűinek is megvan a helye, s a tartalmára vonatkozólag is vannak elképzeléseink.

II. A szövegek kiegészítése a kőemlékek gyűjtésének országos szintjét igényli, hogy a feliratok adatait tételesen lehessen csoportosítani az esetleges program megírásához. Tartalmilag ezeket hét csoportba lehetne sorolni.

1. A halálózásra utaló szavak, kifejezések szűk körűek, pl. *obiit, hic iacet, hic sepultus/sepulta est, hic requiescit, hic est sepultura* + a név birtokos esete, tehát „elhunyt, itt fekszik, itt van eltemetve, itt nyugszik, itt van

- valakinek a sírja” jelentésben.⁷⁷ Az építési feliratok vagy donációk esetében formulaszöveg nehezebben található.
2. A keltezés feltüntetése is formális: *anno domini millesimo ...*, jelentése: „az Úr ezer... esztendejében”. Ez a leggyakoribb formulaszöveg a feliratokon. Itt a dolgunkat az nehezíti meg, hogy a középkorban a napokat *feria* megnevezéssel a szentek ünnepeihez vagy a misekezdet szövegével megkülönböztetett vasárnapokhoz képest jelölték, tehát a hónapnév feltüntetése nélkül. Emellett párhuzamosan életben volt a hónapok és határnapokhoz (*Kalendae, Nonae, Idus*) képest visszafelé számolt napok római hagyományú szokása is, főleg a reneszánsz korban.⁷⁸
 3. A nevek, pontosabban a divatos keresztnevek kis száma is lehetőséget nyújt a következtetésre, de gyakran számolni kell a keresztnév után annak feltüntetésével, hogy az illető kinek a fia. Idegen eredetű személyek esetében szokatlan névalakokkal is lehet találkozni.⁷⁹
 4. Ismert személyek vagy az archontológiából ismert nevek esetében tudjuk rangjukat, címüket, méltóságukat, ezek sokszor a feliratokon is szerepelnek. A szöveg ennek alapján gyakran kiegészíthető, ha tudjuk, hogy az illető mely időpontban mely funkciókat töltötte be. Ezeknek latin elnevezései rendelkezésre állnak.⁸⁰

77 Halálozási formulák Miklós bán fia Miklós mester sírkövén: HIC · REQVIES · SEIT (REQVIESCIT helyett); Pál bátai apát sírkövén: OBI(I)T; Dörögdi Pál sírkövén: HIC IACET – ld. 26., 27., 28. jegyzet

78 Miklós bán fia Miklós mester sírkövén: T(ERCI)O DIE P(OS)T FESTV(M) S(ANCTI) LVC(E) EWAN(GELISTAE) A(NN)O D(OMINI) MCCCXL6° (1346. október 20., péntek); Pál bátai apát sírkövén: FERIA QVINTA ANTE DOM[INICAM R]EMINISCERE (1377. február 19., csütörtök) – ld. 26., 27. jegyzet; Garai Ilona sírfeliratában: *in vigilia sancti laurency martyris anno domini mccccxl p(ri)mo* (1441. augusztus 9., szerda) – ld. 46. jegyzet; Vitéz János sírfelirata: OBYT SEXTO IDVS AVGVSTI (1472. augusztus 8., szerda) – ld. 69. jegyzet

79 A tárgyalat köemlékeken előforduló nevek: PAVLVS, APOLLINARIS, AIMERICVS, NICOLAVS, VS, OMPVD, LAVRENCIVS, SYMEON, STEPHANVS, SIGISMVNDVS, HELENA, MARTINVS, MARGARETHA, ADAM, ANNA, THOMAS, IOHANNES, PETRVS, ANTONIVS, MOISES, IANVS, NICOLAVS FILIVS NICOLAI, PAVLVS FILIVS STEPHANI, NICOLAVS FILIVS VS.

80 A tárgyalat köemlékeken előforduló méltóságok, rangok, címek: REX, BANVS, PALATINVS, COMES, PRISTALDVS, MAGISTER; ROMANORUM HUNGARIAE BIOHEMIAE ET

5. Gyakran előfordulnak főleg építési feliratokon, belső építészeti elemeken, nyílászáró kereteken latin közmondások, bibliai idézetek, választott jelmondatok. Ezek ismeretében a szövegtöredék szintén jól kiegészíthető, bár ez is jelentős gyűjtőmunkát igényel. Itt néha az a nehézség merül fel, hogy néha a bibliai idézetek, közmondások módosított formában kerültek felhasználásra.⁸¹
6. A középkorban divatos volt a latin mintájú időmértékes verselés is. Az ily módon sérült szövegek ennek figyelembevételével, a ritmus, a verslábak, esetleg a szótagok számának ismeretében egészíthetők ki, hiszen legtöbbször hexameter és disztichon fordul elő.⁸²

CAETERA REX; MAGNIFICUS VIR, JUDEX CURIE REGIE; CARDINALIS STRIGONIENSIS, EPISCOPVS QVINQECCLESIENSIS, PATRIE PATER, ABBAS, TAVERNICORUM REGALIVM MAGISTER, IANITORVM REGALIVM MAGISTER; Szécsi Miklós sírkőfeliratának kiegészítése méltóságának ismeretében: *Hic jacet magnificus vir dominus Nicolaus [de Zeech magister tauernicorum regalium qui obiit ...fest]o beate[.... anno domini mcccc]xxvIII* – ld. 46. jegyzet. Kísérlet Buzlay Mózes simontornyai építési feliratának kiegészítésére funkciójának ismeretében: AR[MA MAGNIFICI VIR]I MO[ISIS IANITORVM REGA]LI[VM MAGISTRI A]NNO DO[MINI MCCC]C 9 VIII, Várady 1999B 179–180, 189, 193, 195.

- 81 A simontornyai vár feliratának jelmondatai: [P]ATERE [ET ABSTINE] IHS ma[ri]a s[it] nobis pro[tec]trix 1508, Várady 1999b, 176., 179., 188., 192., 194.; 177., 180., 190., 193., 195. Bakócz Tamás jelmondatának töredéke Esztergomból: [DO]MIN(V)S AD[IVTOR ET PROTEC]TOR MEVS; Balogh 1955, 8. (154. jegyzet); Zolnay 1961, 208.; Horváth–Kelemen–Torma 1979, 108. Bakics Pál jelmondata egy márévári ajtókeret ívén: [VIRTUTE ET] ARMIS OPTINIVMVS HANC [ARCEM], Sándor 1981, 118–125.; Sándor 1984, 37–38., 76., 148–149.; Balogh 1955, 8. (154. jegyzet); Zolnay 1961, 208.; Horváth–Kelemen–Torma 1979, 108.

Az esztergomi Porta Speciosa egyik felirata: K(ARISSI)MI VIGILATE I(N) OR(AT) IO(N)IBVS Q(VI)A ADV(ER)SARI(VS) V(ESTE)R DIABOL(V)S TA(M)Q(VAM) LEO RVGIE(N)S C(IR)CVIT QVERENS Q(VEM) DEVORET – ld. 11. jegyzet.

- 82 Vitéz János hibás disztichonnal restaurált esztergomi sírfelirata: IMMORTALE DECVS SVI GENERIS ET OMNIS / GLORIA DOCTRINE RELIGIONIS HONOR / IOHANNES IACET HIC PATRIE PATER OPTIMVS ILLE / CVI CAPVT ORNABAT STRIGONIENSIS APEX – ld. 69. jegyzet; Semjén Antal nagykapornaki sírkövének felirata: SISTE GRADVM FRATERNOS NOSCE VIATOR AMORES / HIC FRATERNA SIMVL CORPORA IVNCTA CVBANT / SECVLA LEDEOS TACEANT IAM PRISCA LACONAS / NVNQVAM SIC GEMINVM CASTORA FRATER AMAT / AD FRATRIS PETRI TVMVLVM SE ANTONIVS ABBAS / CONSVMP SIT LACRIMIS MYSTICA SACRA FERENS – ld. 66. jegyzet. A Székesfehérvárról származó Apollinaris-sírkő felirata: AD PATREM PAVLVM POSITVS ROGAT APOLINARIS / QVISQVIS ADES QVI MORTE

7. Ennél könnyebb a dolgunk, ha kőbe vésett szerződéssel, jogi aktussal állunk szemben, mert az oklevelekből a formulaszöveg ismert lehet, s ezáltal pontosabban rekonstruálható.⁸³

III. Az ismertetett témakörben, a feliratok rekonstruálásában talán legegyszerűbbnek és legszerencsésebbnek tűnik az a helyzet, amely a fenti körülmények és alapos gyűjtőmunkát egyáltalán nem igényli: ha a műemlékekről már eltűnt, elveszett, lekopott szöveg valamely más forrásban pontosan feljegyezve fennmarad. Ez esetben elég az akkor használt betűtípusra vonatkozó információval rendelkezünk, hogy a feliratot újraalkothassuk. Persze ez feltételezi magának a műemléknek és a felirat helyének a meglétét, mert a szöveg ismeretében a betűnagyság csak így következtethető vissza.⁸⁴ Természetesen ez a feladat könnyebben megoldható informatikai eszközökkel.

Epigráfusként remélem, hogy sikerült a középkori epigráfia iránt felkeltenem a más szakterületeken működő szakemberek figyelmét is.

CADES STA PERLEGE PLORA / SVM QVOD ERIS QVOD ET (ES) IPSE FVI PRO ME PRECOR ORA – ld. 10. jegyzet.

83 A vörsi határkő felirata: [TEMPORE STE]PH(AN)I REGIS IAN[VS FILIVS ...VOLVI]T SIBI OCCVPARE [TERRAM...A] NICOLAO FILIO VS NO(N)[OBSTANTE IU]STICIA ET META CO(N)FIRMA(N)TE ISTA O(MN)IA IN P(RE)SENCIA OMPVD BANI PALATINI COMITIS LAVRENCII P(RI)STALD(VS) LONG(VS) SYMEON H(OC) SIGNVM LAPIDIS E(ST) ILLIVS T(EM)P(OR)IS – ld. 13. jegyzet.

84 Nagylucsei Orbán egri püspök és Báthori István erdélyi vajda koronaőrök visegrádi címeres emléktáblája (1493): VRBANO PONTIFICI AGRIENSI EX POSONIENSI VICO NAGLIVCH ORIVNDO ET STEPHANO VAIWODE TRANSILVANO POST REGIS WLADISLAI CORONATIONEM DELECTIS CVSTODIBVS, Bél 1737, 470–471. közötti ábra humanista capitalis betűkből álló felirat képével; Dercsényi–Héjj 1958, 407–408., 459. szövegkiegészítéssel; Balogh 1966, I. 211; Mikó 2005, 217.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- ÁK-kat. 1978.** Tóth Melinda és Marosi Ernő (szerk.): Árpád-kori kőfaragványok. Kiállítási katalógus. MTA Művészettörténeti Kutató Csoport – István Király Múzeum, Budapest–Székesfehérvár, 1978. (A Székesfehérvári István Király Múzeum Közleményei, D sorozat 121.)
- Albu 2014.** Albu, Ioan: *Memoria epigrafică în Europa Centrală și de Sud-Est (Evul mediu și epoca premodernă.* Editura "Astra Museum", Sibiu, 2014.
- Balogh 1955.** Balogh Jolán: *Az esztergomi Bakócz-kápolna.* Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1955.
- Balogh 1966.** Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában,* I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.
- Balogh 1973.** Balogh Jolán: A reneszánsz kor művészete. In: Dercsényi Dezső – Zádor Anna (szerk.): *A magyarországi művészet története.* Corvina, Budapest, 1973⁵. 191–256.
- Bartoniék 1924–25.** Bartoniék Emma: Az Árpádok ércpecségei. *Turul* 38. (1924–25) 12–26.
- Bárczay 1897.** Bárczay Oszkár: Magyarország címere. *Turul* 15. (1897) 153–171.
- Bél 1737.** Mathias Bel (elaboravit): *Notitia Hungariae novae historico-geographica.* Tomus Tertius (Pest-Pilis-Solt vármegye). Van Ghelen, Viennae, 1737.
- III. Béla eml. 1981.** Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.): III. Béla emlékezete. Magyar Helikon, Budapest, 1981. (Bibliotheca Historica)
- Bogyay 1941.** Bogyay Tamás: Szt. István korabeli oltártöredékek Zalavárról a Vas megyei múzeumban. *Dunántúli Szemle* 8. (1941) 88–93.
- BTM K.gy.** Budapesti Történeti Múzeum, Kumorovitz L. Bernát pecsétmásolati gyűjteménye
- CIL III.** Theodor Mommsen (ed.): *Corpus Inscriptionum Latinarum.* Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae. Berolini, 1873 (impr. iter. 1958).

- CIS Latinská epigrafia.** Šedivý, Juraj a kolektív: *Corpus Inscriptionum Slovaciae. Latinská epigrafia: Dejiny a metodika výskumu historických nápisov zo Slovenska.* Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava, 2014.
- Chernel 1875.** Chernel Károly: Kutatások a kőszegi Szt. Jakab-egyház sírboltjában. *Századok* 9. (1875) 128–132.
- C.N.H. Réthy László:** *Corpus Nummorum Hungariae I–II.* Magyar Tudományos Akadémia, ill. Hornyánszky Viktor csász. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest, 1899–1907.
- Csatkai 1956.** Csatkai Endre: *Sopron és környéke műemlékei.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956². (Magyarország Műemléki Topográfiaja II.)
- Csoma 1887.** Csoma József: Magyar sírkövek. *Turul* 5. (1887) 181–187.
- Czobor 1901.** Czobor Béla: Egyházi emlékeink a XIV. századból. In: Czobor Béla – Szalay Imre (szerk.): *Magyarország történeti emlékei az 1896-os ezredéves orsz. kiállításon I.* Gerlach Márton és társa, Budapest–Bécs, 1901. 153–170.
- Dax et al.** Dax Margit – Éri István – Mithay Sándor – Palágyi Sylvia – Torma István: *Veszprém megye régészeti topográfiaja 4. A pápai és a zirci járás.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. (Magyarország Régészeti Topográfiaja 4.)
- Dercsényi–Héjj 1958.** Dercsényi Dezső – Héjj Miklós: *Pest megye műemlékei 1–2.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. (Magyarország Műemléki Topográfiaja V.)
- Dornyay 1927.** Dornyay Béla: *Bakony.* Turistaság és Alpinizmus Lap-Könyv-és Térképkiadó Rt., Budapest, 1927. (Részletes Magyar Utikalauzok 2.)
- Dornyay–Vigyázó 1934.** Dornyay Béla – Vigyázó János: *Balaton és környéke részletes utikalauza.* Turistaság és Alpinizmus Lap-, Könyv- és Térképkiadó Rt., Budapest, 1934. (Részletes Magyar Utikalauzok 7.)
- Doroftei 2013.** Doina Paula Doroftei: *Inscripțiile în limba latină din bisericile României din perioada 1290–1850, cu privire specială asupra bisericilor maghiare din Transilvania.* Editura Muzeului National al Literaturii Române, București, 2013.
- Dóry 1917.** Dóry Ferenc: Magyarország címerének kialakulása. *Turul* 25. (1917) 17–33.

- Dóry 1918–21.** Dóry Ferenc: Ulászló magyar király pecsétjei. *Turul* 36. (1918–21) 32–33.
- ELKH BTK MI pgy.** Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, Budapest pecsétmásolat gyűjteménye
- Engel–Lövei–Varga 1986.** Engel Pál – Lövei Pál – Varga Lívია: Főnemesi sírkövek a Zsigmond-kori Magyarországon. In: Fügedi Erik (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Gondolat, Budapest, 1986. 203–233.
- Engel–Lövei 1992.** Engel Pál – Lövei Pál: Két töredékes sírkő a Margitszigetről. *Budapest Régiségei* 29. (1992) 49–56.
- Entz 1952.** Entz Géza: Középkori építészetünk munkaszervezetének kérdéseire. *Archaeologiai Értesítő* 79 (1952) 147–150.
- Entz 1994.** Entz Géza: *Erdély építésze a 11–13. században*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1994.
- Entz–Gerő 1958.** Entz Géza – Gerő László: *A Balaton környék műemlékei*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1958.
- Feld–Koppány 1987.** Feld István – Koppány Tibor: Az ozorai vár. In: Vadas Ferenc (szerk.): *Ozorai Pipo emlékezete*. [Béri Balogh Múzeum], Szekszárd, 1987. (Múzeumi Füzetek) 89–95.
- Forster Központ Fotótár.** A volt Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, Budapest (korábban OMF, OMVH, KÖH) fotótára
- Gedai 1991.** Gedai István: *Magyar uralkodók pénzeiken*. Zrínyi, Budapest, 1991.
- Genthon 1959.** Genthon István: *Magyarország művészeti emlékei I. Dunántúl*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1959.
- Gerecze 1898.** Gerecze Péter: Szobrászati emlékek Magyarországon különös tekintettel az Ezredéves Történelmi Kiállítás szobrászati részére. In: Matlekovits Sándor (szerk.): *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves orsz. kiállítás eredménye*. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1898. 413–496. (különlenyomat Matlekovits: „Magyarország az ezredik évben” című kiállítási főjelentés V. kötetéből)

- Gyürky 1984.** H. Gyürky Katalin: Feliratos sírkő 1289-es évszámmal a budai domokos kolostorból. *Budapest Régiségei* 26. (1984) 247–252.
- Hajnal 1921.** Hajnal István: Írástörténet az írásbeliség felújulása korából. Budapesti Tudományos Társaság, Budapest, 1921.
- Hampel 1890.** Hpl [Hampel József]: Két Árpád-kori fölíratos emlék. *Archaeologiai Értesítő* NS 10. (1890) 127–132.
- Héjj 1959.** Héjj Miklós: Gótikus faragványok a cseszneki várból. *Folia Archaeologica* 11. (1959) 135–140.
- Horler 1979.** Horler Miklós: Módszertani adalékok a magyar későközépkori építészet kutatásában. *Építés-Építészettudomány* 11. (1979) 35–48.
- Horler–Tabajdi 1987.** Horler Miklós – H. Tabajdi Mária: *A simontornyai vár*. Tolna Megyei Tanács – Béri Balogh Ádám Megyei Múzeum, Szekszárd, 1987.
- Hornung 1966.** Herwig Hans Hornung (ges. u. bearb.): *Die Deutschen Inschriften Bd. 10. Die Inschriften Niederösterreichs, Teil I: Die Inschriften der politischen Bezirke Amstetten und Scheibbs*. v. Graz/Wien/Köln/Stuttgart 1966.
- Horváth–Kelemen–Torma 1979.** Horváth István – H. Kelemen Márta – Torma István: *Komárom megye régészeti topográfiája 1. Esztergom és a dorgi járás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. (Magyarország Régészeti Topográfiája 5.)
- Huszár 1979.** Huszár Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. Corvina – Battenberg Verlag, Budapest–München, 1979.
- Kat.Schall. 1982.** Gottfried Stangler et al. (red.): *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. Schallaburg '82*. Amt der der Niederösterreichischen Landesmuseums Wien, 1982. (Katalog der Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge Nr. 118)
- Kloos 1980.** Kloos, Rudolf M.: *Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1980.
- Kolba 1962.** H. Kolba Judit: Románkori feliratos sírkölap. *Folia Archaeologica* 14. (1962) 111–123.
- Koppány 1984.** Koppány Tibor: *A Közép-Dunántúl reneszánsz építészete*. *Ars Hungarica* 12. (1984) 183–232.

- Kubinyi 1986.** Kubinyi András: Epigráfia. In: Kállay István (szerk.): *A történelem segédtudományai* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 1986. 43–60.
- Kumorovitz 1932.** Kumorovitz L. Bernát: Mátyás király pecsétjei. *Turul* 46. (1932) 5–19.
- LAHU 1988.** Feld István – Horler Miklós – Koppány Tibor – Lővei Pál – Szekér György (szerk.): *Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 1. Általános helyzetkép.* Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest, 1988.
- Lővei 1980.** Lővei Pál: The Sepulchral Monument of Saint Margaret of the Árpád Dynasty. *Acta Historiae Artium* 26. (1980) 175–221.
- Lővei 1989.** Lővei Pál: Sírkövek, sírkőtöredékek. In: Kerny Terézia (szerk.): *Váradai kőtöredékek.* Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportja, Budapest, 1989. 169–174., 177–189.
- Lővei–Varga 1987.** Lővei Pál – Varga Livia: Síremlékek. In: *MMTö* 1987. I. 334–342., 459–466., 587–593., 694–701. (II. képek.)
- Marosi 1984a.** Ernő Marosi: *Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12.–13. Jahrhunderts.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- Marosi 1984b.** Marosi Ernő: Az esztergomi Porta Speciosa ikonográfiájához. In: Székely György (szerk.): *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 341–356.
- Marosi 1989.** Ernő Marosi: Eine Einleitung in die Probleme um Johannes-Aquila / Bevezetés a Johannes Aquila-problémákba. In: Ernő Marosi (szerk.): *Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts. Tagungsbeiträge und Dokumente aus den Sammlungen des Landesdenkmalamts/Budapest.* MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, Budapest, 1989. 39–53., 102–108.
- Marosi 1994.** Marosi Ernő: Esztergomi stílusrétegek 1200 körül. In: *Pann.Reg.* 1994. 154–158.
- Máthés 1827.** Máthés, Joannes Nep.: *Veteris arcis Strigoniensis, monumentorum ibidem erutorum, aliarumque antiquitatum lythographicis tabulis ornata descriptio.* Josephus Beimel, Strigonii, 1827.

- Mathes 2014.** Mathes János: *A régi esztergomi vár, az ott kiásott emlékek és más régiségek leírása*. Ford. és jegyzetekkel ellátta: F. Romhányi Beatrix. Esztergom, Laskai Osvát Antikvárium, 2014.
- MK-kat.1983.** Török Gyöngyi (szerk.): *Mátyás király és a magyar reneszánsz 1458–1541*. Kiállítási katalógus. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1983.
- Mezey 1964.** Mezey László: *Paleográfia. A latin írás története*. (Kézirat) Tankönyvkiadó, Budapest, 1964.
- Mikó 1986.** Mikó Árpád: Jagello-kori reneszánsz sírkőtöredékeinkről. *Ars Hungarica* 14. (1986) 97–113., 54–75. kép.
- Mikó 2005.** Mikó Árpád: Stílus és felirat: Kőbe vésett, klasszikus- és korai humanista kapitálissal írott feliratok a Mátyás- és Jagello-kori Magyarországon. *Művészettörténeti Értesítő* 54. (2005) 205–244.
- MMTÖ 1987.** Marosi Ernő (szerk.): *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- MNL OL Pm.gy.** Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára pecsétmásolati gyűjteménye
- MNL OL DI.** Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár
- Nagybákay 1978.** Nagybákay Péter: Beriszló Péter veszprémi püspök címeres sírköve. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 13. (1978) 113–130.
- Orbán 1871.** Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása V*. Tettey Nándor – Ráth Mór, Pest, 1871.
- Pann.Reg. 1994.** Mikó Árpád – Takács Imre (szerk.): *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Kiállítási katalógus. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1994.
- Prokopp 1983.** Mária Prokopp: *Italian Trecento Influence on Murals in East Central Europe particularly Hungary*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- Radocsay 1954.** Radocsay Dénes: *A középkori Magyarország falképei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954.
- Radocsay 1955.** Radocsay Dénes: *A középkori Magyarország táblaképei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.

- Radocsay 1971.** Radocsay, Dénes: Les principaux monuments funéraires médiévaux conservé á Budapest. In: Comte d'Adhémar de Panat et al. (ed.): *Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay*. Livraria Cruz, Braga, 1971. 461–486.
- Radocsay 1977.** Radocsay Dénes: *Falképek a középkori Magyarországon*. Corvina Kiadó, Budapest, 1977.
- Révhelyi 1938.** Révhelyi Elemér: *A tatai piarista rendház és múzeuma*. Tatai Piarista Öregdiákok Szövetsége, Budapest, 1938.
- RIU.** *Die Römischen Inschriften Ungarns*. A sorozat megjelent kötetei: 1. László Barkóczi – András Mócsy: *Savaria, Scarbantia und die Limes-Strecke ad Flexum – Arrabona*. Budapest, 1972; 2. László Barkóczi – András Mócsy: *Sala, Mogentiana, Mursella, Brigetio*. Budapest, 1976; 3. László Barkóczi – Sándor Soproni: *Brigetio (Fortsetzung) und die Limesstrecke am Donauknie*. Budapest–Bonn 1981; 4. Alice. Sz. Burger – Ferenc Fülep: *Das Gebiet zwischen der Drau und der Limesstrecke Lussonium–Altinum*. Budapest–Bonn, 1984; 5. Jenő Fitz: *Intercisa*. Bonn–Budapest 1991; 6. Jenő Fitz – András Mócsy – Sándor Soproni: *Das Territorium von Aquincum, die Civitas Eraviscorum und die Limesstrecke ad Matrica – Annamatia und das Territorium von Gorsium*. Budapest–Bonn 2001; Péter Kovács: *Die römischen Inschriften Ungarns. Supplementum 1*. Budapest 2004.
- Sándor 1981.** G. Sándor Mária: A baranyai művészet a reneszánsz stílusáramlatában. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 25. (1981) 111–142.
- Sándor 1984.** G. Sándor Mária: *Reneszánsz Baranyában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- Šedivý 2008.** Juraj Šedivý: K datovaniu troch sporných epigrafických prameňov našich dejín. In: Richard Marsina – Marta Dobrotková (ed.): *Studia historica Tyrnaviensia VII. Pramene k slovenským dejinám*. Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Trnava, 2008. (53–69.) 54–61. obr. 2–3.
- Sey–Gedai 1973.** B. Sey, Katalin – Gedai, István: *Münzen und Medaillen*. Corvina – Magyar Helikon, Budapest, 1973.
- Soós 1998.** Soós Ferenc: A magyar fémpénzek feliratai és címerai. Argumentum Kiadó – Magyar Numizmatikai Társulat, Budapest, 1998¹, 2014².

- SUC SH.** Prof. Ioan Albu (ed.): *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica* (volume 14/2017.): *Medieval Epigraphy and Iconography in Central and South-Eastern Europe*. „Lucian Blaga” University of Sibiu, Sibiu, 2017.
- Szentpétery 1916.** Szentpétery Imre: II. Endre király pecsétjei az oklevélkritika szempontjából. *Turul*, 34 (1916) 1–12.
- Szőnyi 1906.** Szőnyi Ottó: *A pécsi püspöki múzeum kőtára*. Taizs József Könyvnyomdája, Pécs, 1906.
- Takács 1988.** Takács Imre: Esztergomi sírkőtöredékek a 13. századból. *Ars Hungarica* 16. (1988) 121–132.
- Takács 2012.** Takács Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. (Corpus Sigillorum Hungariae Mediaevalis 1.) Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2012.
- Tóth 1963.** Tóth Sándor: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai (A Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése) I. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1. (1963) 115–142.
- Tóth 1964.** Tóth Sándor: Veszprémi középkori sírkőtöredékek. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 2. (1964) 167–180.
- Tóth 1974.** Tóth Melinda: Árpád-kori falfestészet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. (Művészettörténeti Füzetek 9.)
- Tóth 1990.** Tóth Sándor: A keszthelyi Balatoni Múzeum középkori kőtára. *Zalai Múzeum* 2. (1990) Zalaegerszeg 147–187.
- Unger 1974–76.** Unger Emil: *Magyar éremhatározó I–II*. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Budapest, 1974, 1976.
- Valter 1981.** Valter Ilona: Szentgotthárd története a mohácsi vészig. In: Kuntár Lajos – Szabó László (szerk.): *Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok*. Szentgotthárd Nagyközség Tanácsa, Szombathely 1981. 29–80.
- Várady 1984.** Várady Zoltán: A bátai sírkő és epigráfiai összefüggései. In: *A Bérei Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 12. (1984) Szekszárd (szerk.: Vadas, Ferenc) 105–121.
- Várady 1994.** Várady Zoltán: *A dunántúli középkori kőfeliratok epigráfiai vizsgálata*. Kandidátusi disszertáció, kézirat, 1994. ELTE BTK Régészeti Könyvtár.

- Várady 1999a.** Várady Zoltán: Romanische und frühgotische Inschriften. In: *Communicationes Academiae Paedagogicae Szekszardiensis* (szerk.: Bebesi, György) Szekszárd, 1999. 71–84.
- Várady1999b.** Várady Zoltán: Tolna megye középkori köfeliratainak epigráfiai elemzése. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 21. (1999), Szekszárd.
- Várady 1999c.** Várady Zoltán: *Gótikus minuscula feliratok a Dunántúlon*. IPF, Szekszárd, 1999. (IPF Kiskönyvtár 4., szerk.: V. Péterfi Zsuzsanna)
- Várady 2000a.** Várady Zoltán: *Románkori, korai gótikus és gótikus maiuscula feliratok a Dunántúlon*. IPF, Szekszárd, 2000. (IPF Kiskönyvtár 8., szerk.: V. Péterfi Zsuzsanna)
- Várady 2000b.** Várady Zoltán: Középkori epigráfiai adatok Vas megyéből. *Vasi Szemle* 54 (2000) 1. sz. 85–97.
- Várady 2002.** Várady Zoltán: *Humanista capitalis feliratok a Dunántúlon*. IPF, Szekszárd, 2002. IPF Kiskönyvtár 9., szerk.: V. Péterfi Zsuzsanna)
- Vernei-Kronberger 1939.** Vernei-Kronberger Emil: *Magyar középkori síremlékek*. [Officina Ny,], Budapest, 1939. (A budapesti kir. magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének dolgozatai 60.)
- Végh 1984.** Végh János: Becsei Vesszős György különitélete (Egy ritka ikonográfiai típus magyarországi előfordulása). In: Székely György (szerk.): *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. (Memoria saeculorum Hungariae 4.) 373–385.
- Vocabularium.** Juraj Šedivý – Hana Pátková (ed.): *Vocabularium parvum scripturae Latinae. Latin Palaeography Network-Central and Eastern Europe*. Sz. k., Bratislava–Praha, 2008.
- Zimmerl 1953.** Rudolf Zimmerl: *Die Inschriften des Burgenlandes*. Druckemüller, Stuttgart 1953. (Die Deutschen Inschriften des Mittelalters und der frühen Neuzeit 3/1.)
- Zlinszkyné 1981.** Zlinszkyné Sternegg Mária: A szentgotthárdi ciszterci apát-ság története és művészeti emlékei (1183–1878). In: Kuntár Lajos – Szabó László (szerk.): *Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok*. Szentgotthárd Nagyközség Tanácsa, Szombathely, 1981. 365–540.

- Zolnay 1961.** Zolnay László: Esztergomi érsekek palotái a középkorban. In: Dávid Katalin – Németh Lajos (szerk.): *A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve 1959–60. Művészettörténeti tanulmányok*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1961. 201–228.
- ZSK-kat. 1987.** Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde (szerk.): *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*. Kiállítási katalógus, Budapesti Történeti Múzeum. I–II. MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, Budapest, 1987.

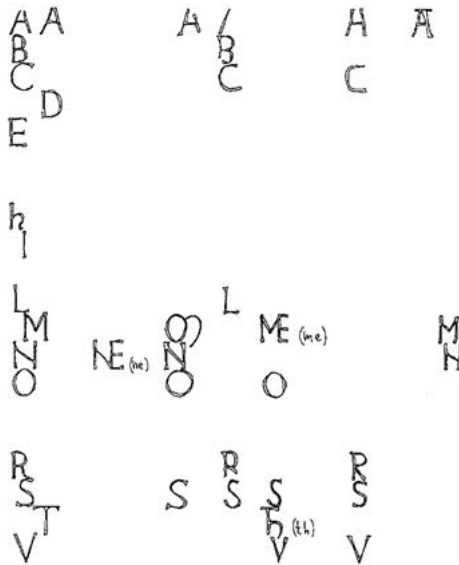
KÉPEK

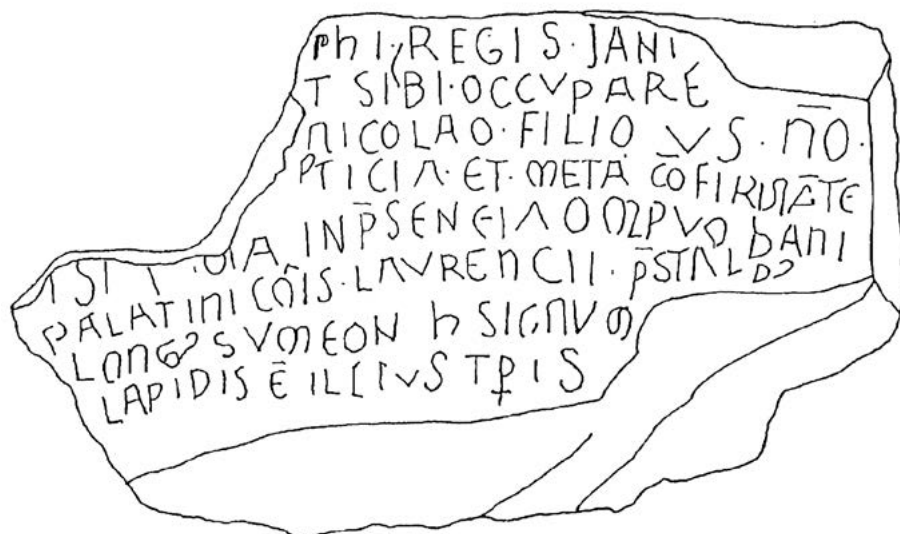
1. Az antiqua és unciális betűk alapformái

2.1. Az ún. „Jakob-kő” – Pécs, 1170–80 körül
(volt Forster Központ Fényképtára 1183)

2.2. A pécsi kövek betűi

3.1. Határkö feliratának rajza – Vörs, 1165–72

3.2. A vörsi kő feliratának betűi

4.1. Apollinaris sírfedőlapja – Székesfehérvár, 13. sz. eleje
(MNM Fényképtára K3005)

+AD·PĀTR·E·PĀVĪ·V·P·O·S·I·T·R·O·G·A·T·A·P·O·L·I·N·A·R·I·S
 +Q·V·I·S·Q·V·I·S·A·D·E·S·Q·V·I·M·O·R·T·E·L·A·D·E·S·S·T·A·P·L·E·G·E·P·L·O·R·A
 +S·V·O·Q·V·O·D·E·R·I·S·Q·V·O·D·E·T·I·P·S·E·F·V·I·P·R·O·M·L·E·P·R·E·T·O·R·O·R·A

4.2. Apollinaris sírkövének rajza

A A A A A
 E D D
 E F
 G G
 I
 L L m m
 H O O
 p p P_(per)
 Q Q
 R R R R R
 S S
 T V F_(+us)

4.3. Apollinaris sírkövének betűi

5.1. Márton kőfaragómester sírfelirata – Kalocsa, 12–13.sz. fordulója

5.2. Márton mester sírkőfeliratának betűi

6.1. Aranyosgerend (Luncani) templomépítési felirata, 1290

6.2. Aranyosgerend (Luncani) templomszentély-felirata, 1299

1.

A	Α Ᾱ Ᾱ̄ Ᾱ̄̄ Ᾱ̄̄̄
B	
C	ϸ ϸ̄ ϸ̄̄
D	Ϸ Ϸ̄ Ϸ̄̄
E	Ϻ Ϻ̄ Ϻ̄̄ Ϻ̄̄̄
F	Ϝ
G	
H	Ϟ
I	Ϡ Ϡ̄ Ϡ̄̄
M	Ϟ Ϟ̄ Ϟ̄̄ Ϟ̄̄̄
N	Ϡ Ϡ̄ Ϡ̄̄ Ϡ̄̄̄
O	Ϡ Ϡ̄
P	Ϡ̄̄̄
R	Ϡ Ϡ̄ Ϡ̄̄ Ϡ̄̄̄ Ϡ̄̄̄̄
S	Ϡ̄̄̄̄ Ϡ̄̄̄̄̄ Ϡ̄̄̄̄̄̄
T	Ϡ̄̄̄̄̄ Ϡ̄̄̄̄̄̄ Ϡ̄̄̄̄̄̄̄
V	Ϡ̄̄̄̄̄̄
X	Ϡ̄̄̄̄̄̄̄̄

2.

A	Α Μ Ᾱ Ᾱ̄ Ᾱ̄̄ Ᾱ̄̄̄
B	Β Β̄
C	ϸ ϸ̄ ϸ̄̄
D	Ϸ Ϸ̄ Ϸ̄̄
E	Ϻ Ϻ̄
F	
G	Ϟ
H	Ϟ̄
I	Ϡ Ϡ̄ Ϡ̄̄
L	Λ Λ̄ Λ̄̄
M	Μ Μ̄ Μ̄̄
N	Ν Ν̄ Ν̄̄ Ν̄̄̄
O	Ϡ
P	Ϡ̄ Ϡ̄̄
R	Ϡ Ϡ̄ Ϡ̄̄
S	Ϡ̄̄̄̄ Ϡ̄̄̄̄̄ Ϡ̄̄̄̄̄̄
T	Ϡ̄̄̄̄̄ Ϡ̄̄̄̄̄̄ Ϡ̄̄̄̄̄̄̄ Ϡ̄̄̄̄̄̄̄̄
V	Ϡ̄̄̄̄̄̄ Ϡ̄̄̄̄̄̄̄̄
X	Ϡ̄̄̄̄̄̄̄̄ Ϡ̄̄̄̄̄̄̄̄̄̄̄

7. Az aranyosgerendi és a szászrégeni (Reghin) építési felirat betűi (1290, 1330)

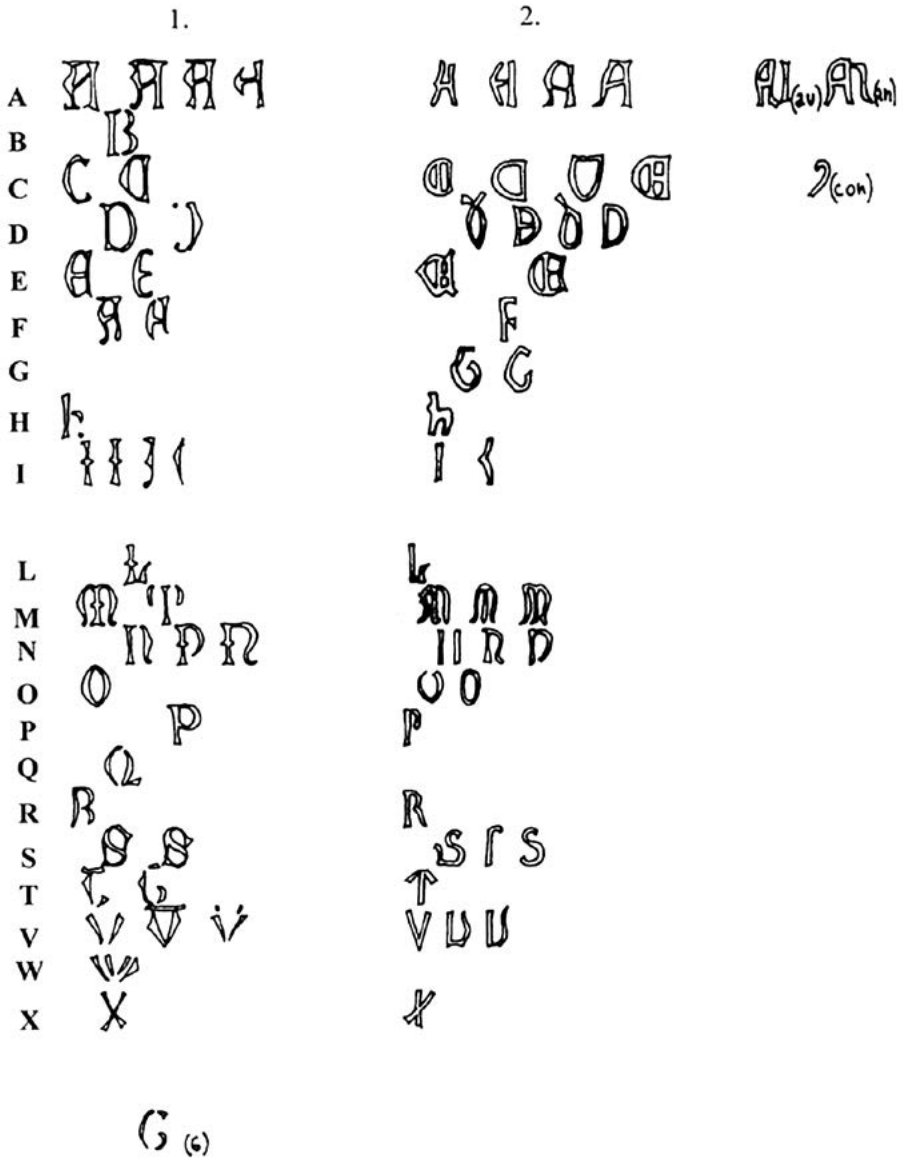
8.1. Felsőlendvai Miklós bán fia Miklós sírköve – Segesd, 1346
(MNM Fényképtára K2999)

·HIC·BE·Q·V·IES·S·E·I·C·M·H·I·S·G·I·N·C·O·L·A·V·S
H·I·L·A·V·A
F·O·P
D·H·M·B·H·N·I·O·B·I·G·G·D·I·E·P·C·H·A·S·C·V·S·L·V·C
E·W·H·H·J·M·CCC·XL·G^o

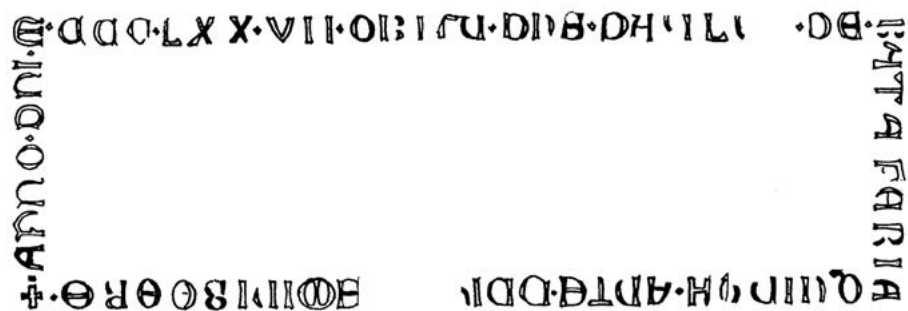
8.2. Felsőlendvai Miklós sírkőfeliratának rajza

† H·I·O·I·H·O·T·M·H·G·R·P·A·U·L·F·S·T·D·B·V
R·U·G·D·I·A·O·
D·H·I·M·C·O·C·L·X·M·V·D·N·A·F·O·T·E·S·I·A·
H·M·O·D

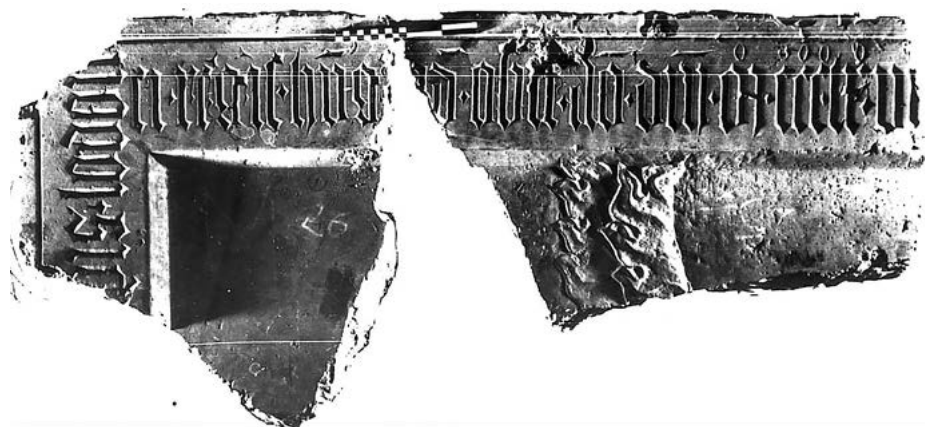
9. Dörögdi Pál és felesége provinciális kivitellű sírkőfelirata – Taliándörögd, 1360

10. Felsőlendvai Miklós és Dörögdi Pál sírköfeliratainak betűi

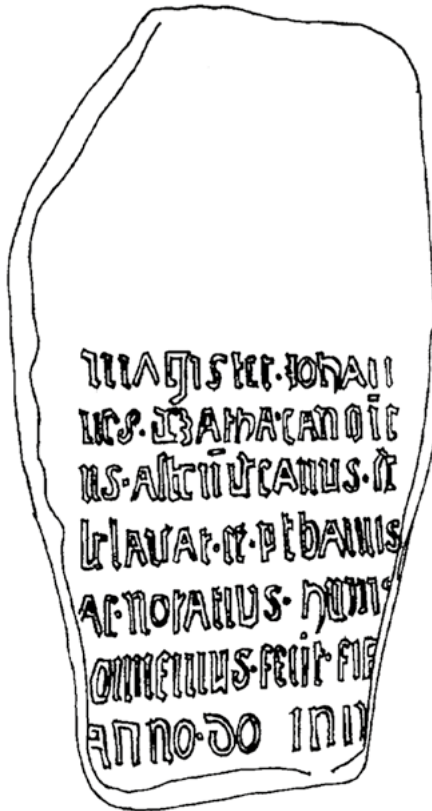
11. Pál bátai apát sírkőfeliratának rajza – Báta, 1377

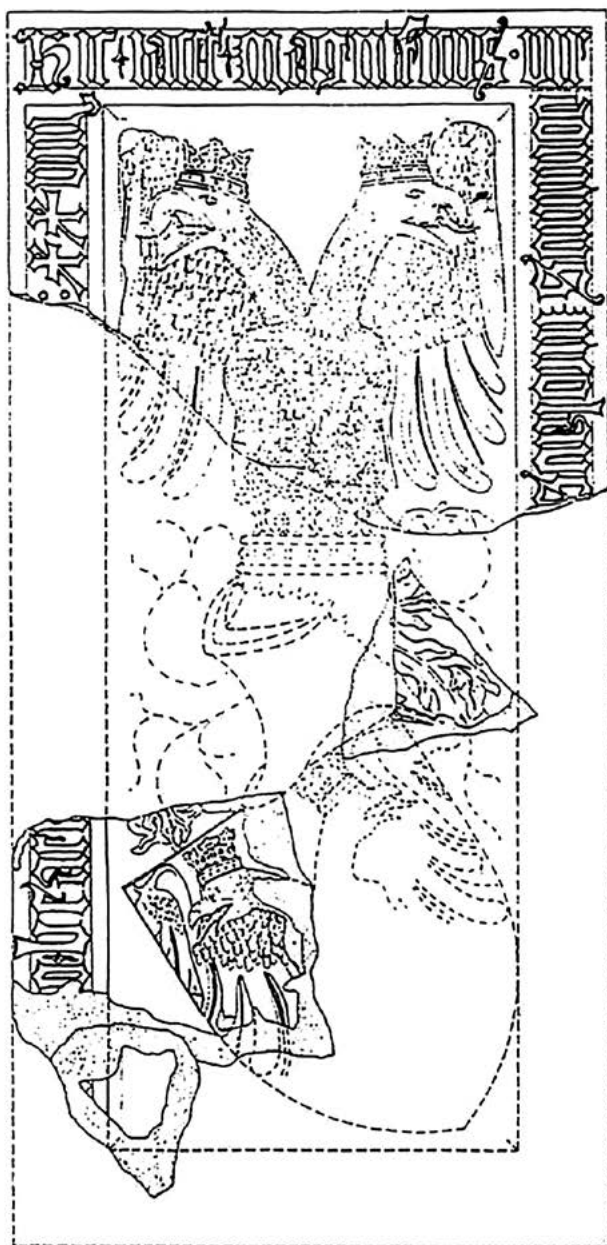
12. Ismeretlen sírkőtöredékeinek gótikus minuscula felirata – Margitsziget, 1368?
(BTM Fényképtára)

+ .MIII ④
DUM-UR-CC C-LP A U
M-DUC-AL-MIT-MAR-UM-OBUT *DU U A S
M O U / LA U S
MIST U S E U A A U

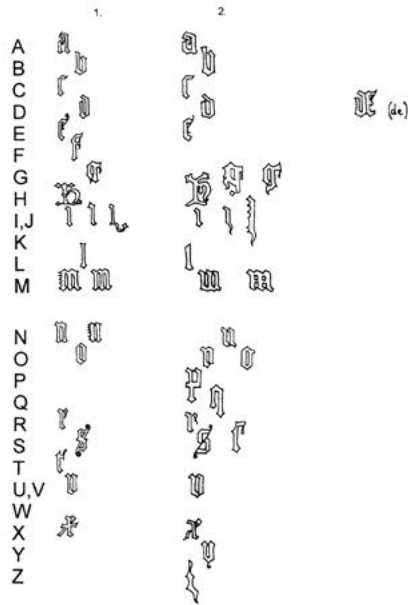
13. Ónodi Cudar László apát sírkövének felirata – Pannonhalma, 1372

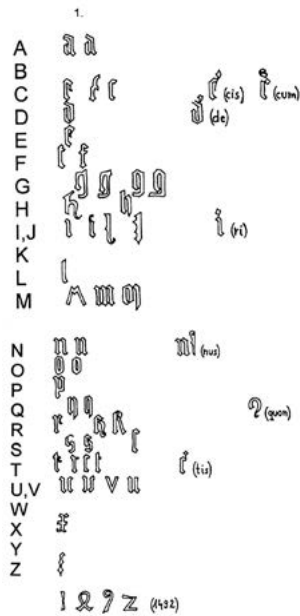
14. Zathai János kriptafedőjének felirata – Somogyvár, 1524

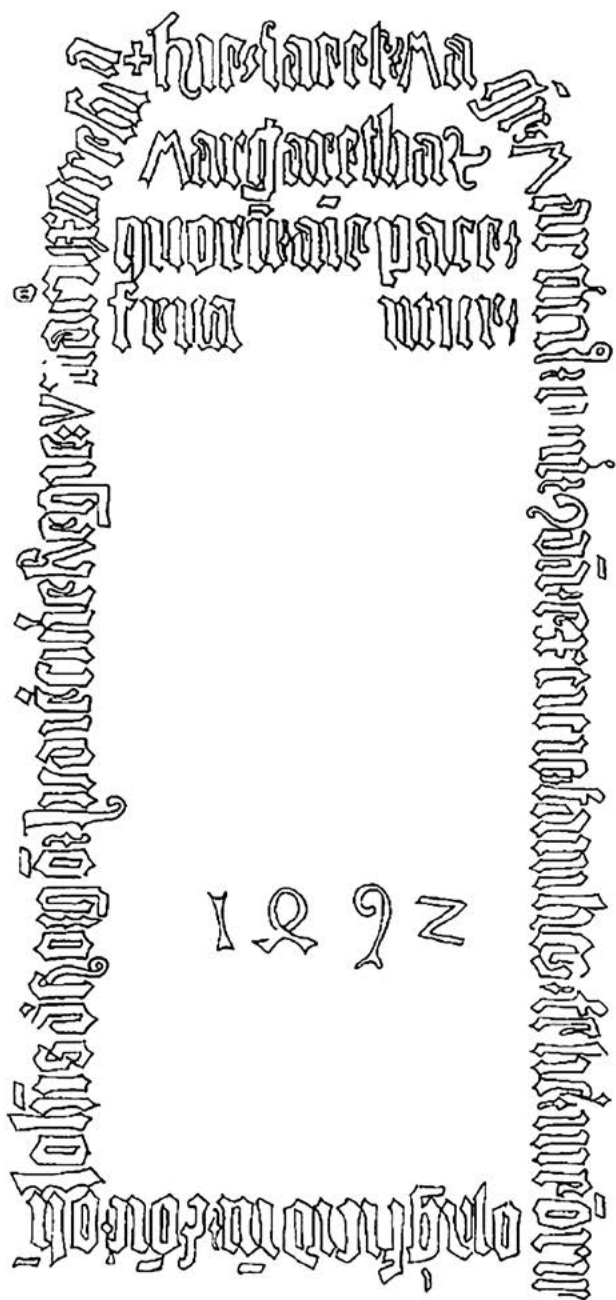
15.1. Szécsi Miklós tárnokmester sírkőtöredékeinek rajza – Szentgotthárd, 1428
(Szekér György felmérési rajza)

15.2. Szécsi Miklós és Garay Ilona sírkőfeliratának betűi

16.2. Márton mester és felesége sírkőfeliratának betűi

16.1. A provinciális forma: Márton mester és felesége sírkőfelirata – Tata, 1492

Ich Adam Jurichitz freyherr zu Guls lig in
 diesem grab mit sambt meiner Schwester Anna
 welches mir mein water melas Jurichitz frey
 herr zu Guls R. fu. St. Rat Camrer Obrister
 veldhauptman der fünff niederösterreichischen vnd
 windischen Land vnd Lands hauptman in Chy-
 ain-paüen hat lassen hienit wol vult der Ewig
 Got gnedig vñ barmherzig lej. A. j. 5. 3. 8.

17.1. A Jurisics-gyermekek sírkövének német nyelvű fraktúr felirata – Kőszeg, 1538

AaAaA
 bb
 c C
 dd
 e E
 ff ff
 GggG
 h h
 i i i
 k k
 l l
 m

 n n
 o o
 p

 r r r r
 s s s
 t t
 u u u
 v

 y y
 z z
 j 5 3 8

17.2. A Jurisics-gyermekek sírköfeliratának betűi

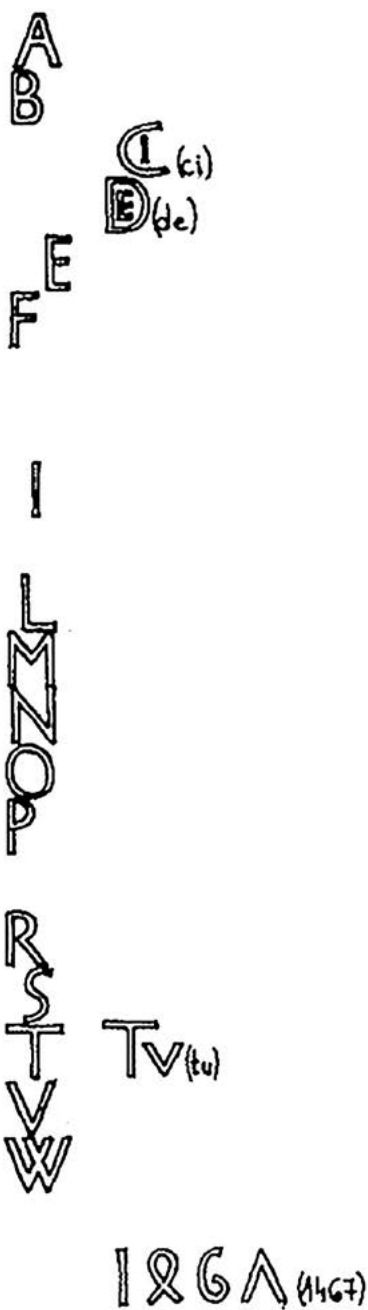
18.1. Vetési Albert félpillérfője humanista capitalis felirattal-Veszprém,1467 (volt Forster Központ Fényképtára 115.286)

18.2. A Vetési-kő bal alsó része (Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum Fényképtára)

18.3. A Vetési-kő jobb alsó része (Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum Fényképtára)

18.4. A Vetési-félpillérfő betűi

19. A Bakócz-kápolna alapkövének humanista capitalis felirata-Esztergom, 1506
(volt Forster Központ Fényképtára 74.638)

IMMORTALE
DECVS SVI GENERIS ET OMNIS GLORIA DOCT. IN RELIGIONIS HONORIS
IOHANES HACETI MICIPAT I PATER
OPTIMVS ILLE CVI CAPVT ORNABAT STRIGONIENSIS APEX IOBYT SEXTO HOVS
AVGVSTI ANNO

20.2. Vitéz János sírkőfeliratának rajza

20.1. Az ún. korai humanista capitalis
Vitéz János érsek sírkövének
fedőlapján-Esztergom, 1472
(MNG Fényképtára 7725)

1.

20.3. Vitéz János sírkőfeliratának betűi

21. Báthori András Madonnájának felirata-Nyírbátor,1526

EPI THAPHIŪA') MARORE) DNĚV
 VIRGĪSD PŌVA·O)
 OBIT·SABA TŌ·DIE·AN·
 DNĪCAM· IVO·AVIT
 ANŌ·DNĪ
 M·CCCCC·
 MAGIFID·DNĪ·SEFNĪ·DZAPĪLA·
 TIT·#ET·Ī·ERE·Z·GR·SĪ·A·CRE·GĪ·V·GĪ·E·PAL·Ī·F·V·D·A·T·O·I·S·H·P·C·A·S·R·I·B·T·E·M·A·I·E

A AA AS^(aus)
 B C D E F
 G H I
 J K L
 M N
 O P Q
 R R R S
 T V
 Z ZA^(za)
 C^(ci) C^(co) E^(eo) L^(cl) A^(ca)
 D^(de)
 F^(fi) V^(fu)
 G^(gi) A^(ga)
 H^(hu)
 I^(is)
 L^(le) L^(li) LA^(lia) LA^(la)
 P^(perpe) R^(ru)
 Q^(quon) Q^(quon) Q^(quae)
 T^(ti) E^(te) A^(ta) T^(ti) I^(tui)
 T^(to) R^(tr) I^(it)

22.1. Zsúfolt ligatúra-és enklávészó-
 nálat Perneszi Pálné Szapolyai Orsolya
 sírkövén-Porva, 1500 körül

22.2. Szapolyai Orsolya sírkövének betűi

SISTE·GA·D̄·FR̄NS·NSEVAT·R·AMORES·
 HIC·FR̄NA·SIM·CRPO·A·IV̄CTA·CVBĀT·
 SEC·VĀ·LED·OST·ACĀ·TĪ·Ā·PRĪC·LAC·OĀS·
 NV·O·SIC·GĒ·INV·CATOR·A·FR̄·AMA·T·
 AD·FR̄IS·PĒ·RIT·VM·VLV̄·SE·ANTO·IV·ABAS·
 CŌ·SV̄P·SIT·LAC·ŸS·MYSTICA·SAC·FERĒS

23. A Semjén-testvérek sírkőfelirata-Nagykapornak, 1520 körül

Ligatúrák			Enklávék		
1472-90	1490-1526	1526-41	1472-90	1490-1526	1526-41
Æ	Æ AD AV D (ed) HA HE HK HT LA MH ME MR NE N (ni) NV (nu) V (vu) E H T̄ (ti) R R (tu) T̄ (tu) W (tu u. tuu) W (uu) VA VE VR WA	Æ N̄ (nu) NE W (uu)		AAA A A C C C C C C C C C D D D D D D E G G G H H H H H H L L L L L L L L M M M M M M N N̄ O O O O O O O O O O P P P P P P Q Q R R R R R R R S S S S S T T T T T T T T (ta) T̄ V V V V V V V V V V V̄	E Ē D L O O V

24. A ligatúrák és enklávék használatának időhatárai a humanista capitalis időszakában

25.1. Néhány korai humanista betűvel
Ernusz Zsigmond pécsi püspök
címere- Gyurgyevác, 1488
(Kat.Schall. 1982. 573.o.)

SIGISMVC^{VS} SIERNES
TVSIEPVSIQVINQVEECL
ES IFSISVIE FIERI FECIT

1498

25.2. Provinciális variáció: Ernusz
Zsigmond kapucímer-felirata- Pécs,1498

C
E
G
I
M
L
P
R
S
T
V

1498 (1498)

25.3. Ernusz Zsigmond kapucímer-
feliratának betűi

ANNO DNI M CXXVINGEN DECIO SEXIO PREBIVS REGIS VADNSIA
POST SIDI GIONEM ET DISTVRBIV DRVCIFERORVTERCOAN

26. Templom építési felirata-Decs, 1516 (MNL TML Vituskáné Juhász Ildikó felvétele)

The subject, research programme and results of medieval epigraphy in Hungary

ABSTRACT: The study introduces the subjects and time periods of medieval epigraphy, emphasizing its distinction from antique epigraphic studies. The researched time period in Hungary is from the foundation of the Kingdom of Hungary to the beginning of Turkish occupation of the country (possibly until the late 16th century). The subject of the research programme is the inscriptions found on historic items and monuments. The importance of epigraphy lies in the style of inscriptions, the type, connection, abbreviation and execution of fonts, as these are all characteristic of a certain historical period, thus carry the possibility of determining their exact date.

The study emphasises the need to collect items from the territory of the Kingdom of Hungary. It will also be necessary to include other writing materials in the epigraphic study. In addition to the creation of a national professional workshop, the topics of medieval epigraphy can be presented through national and international workshops or conferences.

KEYWORDS: Medieval epigraphic research programme, inscriptions of Romanic and early Gothic Age, Gothic maiuscule, Gothic minuscule and Humanistic capitalis inscriptions